

één zin voorzichtig van ‘een type activiteit dat blijkbaar in de meer competitief wordende tijdgeest paste’ (p. 94), maar bij deze onuitgewerkte suggestie blijft het; bovendien is dit is het enige zinnetje van dit type in het hele boek. Ondanks dit kritiekpunt: een gedegen, informatief en soms amusant boek.

Els Elffers

G.F.H. Raat, Literatuur als noodzaak. Willem Frederik Hermans: Facetten van een schrijverschap. Amsterdam: Vossiuspers UvA – AUP, 2010. – 196 pp. ISBN 978-5629-632-2. €39,50

Het kalenderjaar 2010 was een productief jaar voor de Hermansstudie. In het voorjaar verschenen bij De Bezige Bij de essaybundel *Alleen blindgeborenen kunnen de schrijver verwijten dat hij liegt. Over het schrijverschap van Willem Frederik Hermans* (red. Wilbert Smulders en Frans Ruiters) en Willem Otterspeers *Hermans in hout. De Canadese avonturen van Willem Frederik Hermans*. Dirk Baartse en Bob Polak kwamen met het overwegend biografische *Grote Willem Frederik Hermans Boek* (Nijgh & Van Ditmar) en De Vossiuspers publiceerde een (licht bewerkte) handelsuitgave van het proefschrift *Dorbeck is alles*, waarmee Sonja Pos in 2007 aan de Universiteit van Amsterdam promoveerde. Bij diezelfde uitgever verscheen in het najaar *Literatuur als noodzaak. Willem Frederik Hermans: Facetten van een schrijverschap* van G.F.H. Raat.

Raat maakt in zijn inleiding al direct duidelijk waar het hém om te doen is: het werk en het werk alleen. Hij betreurt dat de belangstelling vooral uitgaat naar de affaires en conflicten waarbij Hermans tijdens zijn leven betrokken was; die dreigen de aandacht voor het werk te overschaduwden, en dat terwijl ze, stelt Raat terecht, zonder een goed begrip van alles waar het Hermans in de literatuur om te doen was nauwelijks begrepen kunnen worden. Met het tweede hoofdstuk, ‘Van onderwereld naar bovenwereld. Over de poëzie van Willem Frederik Hermans’ – het meest omvangrijke hoofdstuk van *Literatuur als noodzaak* – biedt Raat een goede ingang tot een relatief onbekend deel van het oeuvre. Hij staat stil bij Hermans’ poëziedebuut *Kussen door een rag van woorden* (1944), waarbij zelfs Raat er niet aan ontkomt om de in deze bundel zo duidelijk aanwezige autobiografische achtergronden te schetsen, van deze overigens vrij traditionele poëzie. Hij wijst op de thematisering van het dichterschap tegenover de geliefde, constateert een dan al bij Hermans aan-

wezige voorkeur voor het epische en een fascinatie voor de nachtzijde van het bestaan, die allengs meer aandacht krijgt. *Horror Coeli* (1946) is al veel minder traditioneel, met meer aandacht voor het ‘irrationele’, met pregnante beelden, een eigen, duistere thematiek en een in veel opzichten verhevigde, gruwelijke werkelijkheidsuitbeelding. Bij zijn analyse van *Horror Coeli* en *Hypnodrome* (1948) ontleent Raat nuttige informatie aan wat Hermans zelf in vroege artikelen schreef over dichters als Vroman, Schuur en Hendrik de Vries; aan de hand van Kurt Pinthus’ humanitair-expressionistische bloemlezing *Menschheitsdämmerung. Symphonie jüngster Dichtung* (1920) toont hij hoe belangrijk het is aandacht te besteden aan expliciete bronnen die ten grondslag hebben gelegen aan het werk van Hermans.

Bij alle waardering voor de ontwikkeling die Raat schetst, blijft zijn analyse van Hermans’ poëzie toch wat aan de oppervlakte. De concentratie op de thematische en formele ontwikkeling van de gedichten (Raat constateert een geleidelijke toenadering tot de prozavorm bij Hermans, die voor hem meer geschikt zou zijn om zijn literaire thema’s tot uitdrukking te brengen) gaat ten koste van de aandacht voor het afzonderlijke gedicht. Hoe zinvol dergelijke analyses kunnen zijn, bewees Wiel Kusters eerder met ‘Dit nog, ook dit. Een lectuur van Willem Frederik Hermans’ gedicht “Gij zonne sta stil”’ (in: Raymond J. Benders & Wilbert Smulders (red.), *Apollo in Brasserie Lipp. Bespiegelingen over Willem Frederik Hermans*. Amsterdam 2001, p. 185-199), een artikel waar Raat overigens wel naar verwijst. En ook over het Franse surrealisme en de invloed daarvan op Hermans’ gedichten (en proza!) is met Raats ‘intermezzo’ nog lang niet alles gezegd.

De detailanalyse die bij de bespreking van Hermans’ gedichten uitblijft, biedt Raat wel in een hoofdstuk over Hermans’ debuutroman *Conserve* (1947), eerder verschenen in *Over Conserve. De eerste roman van Willem Frederik Hermans. Kritieken en essays* (Schoorl 1998²), nu voorafgegaan door een viertal nieuwe paragrafen, die uitgebreid (en onder verwijzing naar de ‘Commentaar’ van het eerste deel van Hermans’ *Volledige Werken*) de ontstaansgeschiedenis van de roman beschrijven. Raat schenkt daarbij veel aandacht aan een op de flaptekst van de eerste druk van *Conserve* vermelde brontekst, de uit 1921 daterende verhandeling van M.H.A. van der Valk, *De profeet der mormonen Joseph Smith jr.*, waaraan Hermans veel informatie ontleende, vaak bijna letterlijk. Daar waar Hermans zo opzichtig naar zijn bronnen verwijst (in het vervolg van Raats studie komt bijvoorbeeld ook

de belangrijke rol van Hermes Trismegistus' *Corpus Hermeticum* voor de interpretatie van de novelle *De Zegelring* aan de orde), lijkt Hermans de lezer in zijn spel met die bronnen te willen betrekken, alhoewel Raat die conclusie niet met zoveel woorden trekt.

Raats hoofdstuk over *Conserve* heeft als titel 'Conserve: poëtica, techniek en thematiek', waarbij de drie onderdelen onderling sterk samenhangen. Raat poogt ze desalniettemin afzonderlijk te behandelen, wat maar ten dele lukt. In de drie erna volgende hoofdstukken stelt Raat eveneens – steeds aan de hand van een of twee novellen – achtereenvolgens poëtica, thematiek en techniek centraal, en ook daar overtuigt die werkwijze niet echt. Raat presenteert de novelle *Geyerstein's dynamiek* weliswaar terecht als een poëticaal verhaal, en zijn interpretatie, met veel aandacht voor de parallellie tussen de journaliste Carolien en de schilder Geyerstein, is de moeite waard, maar om nu te beweren dat het poëticaal verhaal 'een genre [is] dat in het oeuvre van Hermans schaars is vertegenwoordigd' gaat wat ver. Een niet onaanzienlijk deel van Hermans' oeuvre kan vanuit deze invalshoek worden benaderd en zelfs de novellen 'Elektrotherapie' en 'De blinde fotograaf', die Raat in het zevende hoofdstuk van *Literatuur als noodzaak* bespreekt, zouden in het licht van Hermans' literatuuroppvatting besproken kunnen worden. In feite doet Raat dat ook door in zijn analyse van 'Elektrotherapie' aandacht te besteden aan het spel dat Hermans hier speelt met de conventies van het naturalisme. Het bezwaar tegen de opbouw en uitwerking van deze hoofdstukken laat onverlet dat Raat hier veel mooie observaties biedt, vaak terloops. Een goed voorbeeld daarvan – Raat wijst daar verspreid over het boek op met betrekking tot teksten als *De tranen der acacia's*, *Ik heb altijd gelijk*, *Paranoia* en *De God Denkbaar Denkbaar de God* – is Hermans' fascinatie voor het hanteren van een letterlijke betekenis bij gewoonlijk figuurlijk gebruikte uitdrukkingen en begrippen. Die voorkeur heeft een poëticaal aspect (Raat koppelt het aan Hermans' ideeën over de schijnwerkelijkheid die de taal oproept) en vervult daarnaast een technische rol in de compositie van Hermans' teksten, met *De God Denkbaar* als meest uitgesproken voorbeeld.

Het zevende hoofdstuk van *Literatuur als noodzaak*, 'Lezer en personage. Over de techniek', eindigt met een 'ontwikkelingsschets' van de verhouding verteller-lezer-personage. Waar de verteller de lezer aanvankelijk een riant zicht op de verhaalwerkelijkheid biedt, versmalt dat allengs – de lezer van *De donkere kamer van Damokles* en *Nooit meer slapen* weet niet meer

dan het personage – maar bij later werk (*Onder professoren*, *Uit talloos veel miljoenen*) wordt het perspectief weer 'minder smal'. Een dergelijke constatering is allerm minst nieuw, en tegelijkertijd is het maar zeer de vraag of een zo schematische chronologische schets recht doet aan de complexe verhouding verteller-lezer-personage in het werk van Hermans. Zo is Raats opmerking met betrekking tot *Nooit meer slapen* ('Door het gekozen perspectief weet de lezer niet meer dan Alfred Issendorf') niet houdbaar, zoals onder andere blijkt uit de analyse die Sonja Pos van deze roman geeft in *Dorbeck is alles!*, een studie waar Raat opmerkelijk genoeg niet naar verwijst. Overigens blijkt ook uit de woordkeus van Raat zelf dat hij hier niet zeker is van zijn zaak.

Eenzelfde weifelende houding spreekt ook uit het voorlaatste hoofdstukje van *Literatuur als noodzaak*, waarin Raat Hermans literatuurhistorisch tracht te plaatsen. Raat lijkt zelf maar weinig zin te hebben in dergelijke 'literair-historische sorteerarbeid', die 'vaak [...] kwalijke diensten bewijst', maar doet er vervolgens toch aan mee: 'Aldus zal, naar ik hoop, een literair-historisch portret ontstaan, met dien verstande dat dit konterfeitsel zal uitnodigen tot aanvullingen en correcties'. Het resultaat: Hermans lijkt 'op grond van zijn poëtica en de praktijk van zijn literaire werk een modernist [...] te zijn met een stevige surrealistische inslag'. Dat is een weinig schokkende conclusie.

Raat vermeldt in zijn slotwoord dat *Literatuur als noodzaak* 'zonder twijfel vatbaar [is] voor aanvulling en correctie'. Het valt zeker te hopen dat de bundel nieuwe impulsen geeft voor de inhoudelijke discussie over het werk van Hermans. Eén bibliografische aanvulling bij *Literatuur als noodzaak* mag alvast niet ontbreken. Anders dan de verantwoording meldt, zijn niet alleen de hoofdstukken drie tot en met vijf bewerkingen van eerdere gepubliceerde teksten: de analyse van 'Dokter Klondyke' in hoofdstuk zes is een (vaak bijna letterlijke) herneming van Raats artikel 'Hardnekkige beelden. Over Dokter Klondyke van Willem Frederik Hermans' (in: Jos Joosten & Jan de Roder (red.), *Betrokken buitenstaander. Opstellen voor Kees Fens ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar moderne Nederlandse Letterkunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen*. Baarn 1994, p. 124-138). In de bibliografie is deze publicatie wel opgenomen, dus mogelijk betreft het hier een redactionele slordigheid, zoals die er wel meer zijn in *Literatuur als noodzaak*, dat als monografie een beetje teleurstelt. Wellicht was het beter geweest als de Hermans-liefhebber de beschikking had gekregen over een goed geredigeerde

keuze uit eerder door Raat gepubliceerde artikelen zónder de geforceerde en niet geslaagde constructie die aan *Literatuur als noodzaak* ten grondslag ligt. Dat Raat ondertussen veel moois opdiept uit het rijke oeuvre van Hermans staat buiten kijf: gedegen tekstgerichte analyses zoals die van Raat zijn en blijven daarom onmisbaar voor de Hermans-studie.

Peter Kegel